

Atf / Citation

GÖÇER, G. (2023). "Şaban Teoman Duralı'nın Türkiye Notları". *Gazi Türkiyat*, 32: 101-119.

Geliş / Submitted 15.03.2023

Kabul / Accepted 26.06.2023

DOI 10.34189/gtd.32.007

ŞABAN TEOMAN DURALI'NIN TÜRKİYE NOTLARI

Şaban Teoman Duralı's Notes on Turkey

Güngör GÖÇER*

Öz

Ş. Teoman Duralı Alman anne ve Türk babanın çocuğu olarak Tek Parti döneminin son yıllarında dünyaya gelmiştir. Babası cumhuriyet neslinin yurt dışına eğitim için gönderdiği ilk öğrencilerden olup Almanya'da elektrik mühendisliği eğitimi almış ve Türkiye'de önemli devlet kurumlarında çalışmıştır. Teoman Duralı sahip olduğu bu aile profilinin bir sonucu olarak hem maddi anlamda hem de kültürel bakımdan zengin bir ortamında büyümüştür. Bu zenginlikte ailenin büyük dayısı olan Hasan Amca'nın da etkisi yadsınmaz bir gerçektir. II. Meşrutiyet döneminin ünlü isimlerinden biri olan Hasan Amca ve arkadaşları Duralı ailesini sık sık ziyaret ederek siyaset, ekonomi ve sanat başta olmak üzere zengin bir kültürel ortam oluşturmaktaydılar. Bu zengin kültürel ortamda ilk düşünceleri şekillenmeye başlayan Duralı'nın gelişimine etki eden bir başka husus ise sahip olduğu sıra dışı dil öğrenme becerisiydi. Ana dili Türkçe ve Almancanın dışında birçok yabancı dil öğrenen Duralı'nın çocukluğundan itibaren büyük bir merakla yöneldiği coğrafya alanı farklı ülke ve kültürleri seyahatleriyle yakından tanıması konusunda onu yönlendirmiştir. Bütün bu faktörlerin etkisi ile hercai bir çocukluk ve gençlik döneminden sonra babasının ifadesiyle "tefekürü olmayan bir milletin tefekürünün zirvesine çıkmak" için felsefe tahsiline başlamış ve bu alan da önemli çalışmalar yapmıştır. Sahip olduğu sıra dışı kimliği ile Türkiye'nin siyasi, askeri, ekonomik, kültürel ve sosyal kırılmalarına da doğrudan şahit olan Duralı'nın bu şahitliği çerçevesinde ortaya koyduğu izlenimler tarihsel açıdan oldukça önemlidir. Taşdığı bu önem nedeniyle biz bu çalışmamızda Teoman Duralı'nın Türkiye'nin kırılma anlarına dair ortaya koyduğu yaklaşım tarzını incelemeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Teoman Duralı, tek parti dönemi, Demokrat Parti, darbe, hatrat, yakın tarih

Abstract

Ş. Teoman Duralı was born in the period of Single-Party government as the son of a German mother and a Turkish father. His father, one of the first students that the republican generation had sent abroad for education, studied electrical engineering in Germany and worked in significant government institutions in Turkey. As a result of his family profile, Teoman Duralı grew up in a rich atmosphere from both economic and cultural aspects. In such wealth, the effect of his uncle, Hasan Amca, is an undeniable fact. Hasan Amca and his friends, famous names of the second constitutional era, frequently visited Duralı Family and were creating a rich cultural atmosphere, especially in economy and art. Another thing that affected the improvement of Duralı, whose ideas started to be shaped in such a rich cultural atmosphere, was his extraordinary skill of learning a language. The field of Geography, which Duralı who learned many foreign languages besides his mother tongues, German and Turkish, had been interested in with great curiosity since his childhood, guided him to learn about different countries and cultures closely through his travels. With these effects, after a period of

* Dr. Öğretim Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Burdur/TÜRKİYE. gocer@mehmetakif.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8541-6579

inconstant childhood and adolescence, he started to study the philosophy "in order to reach the summit of the contemplation of a nation without contemplation" as his father claimed and he carried out important studies in this field. With the extraordinary personality he has, the impressions of Duralı, who directly witnessed Turkey's political, military, economic, cultural and social fractures, are historically very important regarding these witnesses. In our study, because of this importance of him, we try to examine the style of Teoman Duralı's approach which he put forward towards the moments of Türkiye's fractures.

Keywords: Teoman Duralı, single-party era, Democratic Party, coup, memoir, recent history

GİRİŞ

Tarih yazımının en önemli kaynaklarından birisi de anı ve hatıratlardır. Hatırat tarihin öznesi olan bireylerin başlarından geçen olayları hem kendileri ile hesaplaşmak hem de başkaları ile paylaşarak geleceğe bir iz bırakmak duygusunun yönlendirmesi ile kaleme aldıkları metinlerdir. Batı edebiyatında doğu dünyasına nazaran daha erken bir tarihte (18. yüzyıl) görülmeye başlanan hatırat yazımı Doğu dünyasında genellikle tarih, seyahat, tezkire gibi farklı türlerin içinde işlenmiştir. Zaman içinde yeni bir yazım şekli olarak kabul görmeye başlayan hatırat türü ile ilgili eserler özellikle Tanzimat döneminde Osmanlı kültürel hayatında görülmeye başlamıştır (Okay 1997: 445-449). Bu artışla birlikte hatıratın ele aldığı dönemde yaşanan siyasal, sosyal ve ekonomik gelişmelerin anlaşılmasında hatıratın vereceği zengin malzeme önemli bir kaynak hâline gelmiştir. Çünkü hatıratlarda belgelere yansımayan gündelik yaşamın arasına sıkışmış sosyal, ekonomik ve siyasal konular başta olmak üzere birçok bakir bilgi yer almaktadır (Cündioğlu 2008: 21).

Osmanlı toplumunda ise hatırat yazma faaliyeti özellikle II. Meşrutiyet'te yaygınlaşan bir tür hâline gelmiştir (Göçer 2018: 307). Bu dönemde başta ittihatçılar olmak üzere döneme şahitlik eden Osmanlı aydınları hatıralarını kaleme almaya başlamışlardır. Osmanlı devrinde başlayan bu hatırat yazma geleneği Cumhuriyet döneminde de güçlenerek devam etmiştir. Bu sayede unutulup gidecek kıyıda köşede kalmış birçok ayrıntının sonraki kuşaklara ulaşması mümkün olmuştur. Bu anlamıyla "en kötü hatırat yazılmamış hatıratır" ilkesi hatıratların değerine yapılan bir vurgudur (Birinci 2012: 38).

Hatıratlarla ilgili gözden kaçırılmaması gereken bir husus da devletin sesi olan belgelerle bireylerin sesi olan hatıratların bir arada kullanılması ile tarihsel gerçekliğin daha hakkaniyetli bir şekilde inşa edilebileceğinin fark edilmesidir. Zira bu iki tarihi kaynağı birbirine hasımmış gibi görmek yerine birbirlerini tamamlayan kaynaklar olarak ele almak tarih metodolojisine de uygun bir yaklaşım olacaktır (Birinci 2012: 38). Burada önemli olan özellik hatıratların bir tarih araştırmasında ne kadar güvenilir bir kaynak olduğu sorusudur. Çünkü hatıratlar sonuçta onu yazan kişinin duygusunu, düşüncesini veya siyasal tercihlerini yansıtmaktadır. Bu sebeple hatırat sahibinin "şahit oldukları olaylar hakkındaki yorumlarının subjektiflik, olayları saptırma, kendini savunma gibi eksikliklerle malul olacağı ve bu yüzden de kaynak olarak çok dikkatli

kullanılmaları, hatta aynı türün diğer karşı kaynak ve beyanlarıyla kontrol edilmeleri gerektiği” unutulmamalıdır (Kara 1998: 66).

Hatıratın taşıdığı önem konusunda Hakan Erdem ise şunları söylemektedir:

Nasıl ki tarih, geçmişin ta kendisi değil belirli kurallar ve metodolojiler çerçevesinde geçmiş hakkında üretilen metinlerse, hatırat da insan hayatının, geriye bakılarak üretilen, bir yansımasıdır. Sadece bir yansımasıdır. İnsan hayatının aynısı ve kendisi değildir. Her hatırat sahibi, sahip olduğu aynanın temizliğine göre bir görüntü yansıtır. Ama en temiz aynadan yansıyanın da tanım gereği bir görüntü olduğunu unutmamak gerekir. Belki ayna temizdir de yeterli ışık yoktur. Dolayısıyla her hatıratta kaçınılmaz olarak bir kurgu, hatırat sahibinin birbirine bağlayarak vurgulamak istediği bir olaylar zinciri veya tam tersine susmayı tercih ettiği noktalar olabilir. Fakat hayatın bir senaryosu olmadığı olsa da biz faniler tarafından bilinmeyeceği gibi onun yansıması olan hatırat için de kurmacanın senaryosu türünden bir senaryonun söz konusu olmaması lazımdır (Erdem 2012: 281).

Buradan hareketle hatırat sahiplerinin özellikle vurgulamak istedikleri veya suskunluğu tercih ettikleri konularda ortaya koydukları yaklaşımların isabeti hakkında bir yargıya ulaşabilmek için devletin sesi kabul edilen belgelerle vatandaşın sesi konumundaki hatıralara karşılıklı olarak bakmak araştırmanın değeri adına faydalı olacaktır.

Devlete ait arşiv malzemesiyle kıyaslandığında hatıratların tarihsel değerlerinin pek fazla olmadığı görüşü aslında “belge” kavramına yüklenen anlamla doğrudan ilgilidir. Cemil Koçak’a göre “Belge denildiğinde yalnızca devlete ait kâğıtları anlayanları bir yana bırakacak olursak aslında belge, çok daha geniş bir alanı kapsar. Bütün kurumsal dokümanlar belgedir. Kişisel evraklar belgedir. Mektuplar, kartpostallar belgedir. Karalama notları, basit kişisel notlar ve dokümanlar, kişisel ajandalar belgedir” (Koçak 2012: 14-15). Yalnızca devlet tarafından düzenlenmiş dokümanlara belge nazarı ile bakan ve diğer dokümanları bu kategoriye sokmayan belge fetişistliğine karşı çıkar (Koçak 2012: 17). Ayrıca devletin düzenlediği belgenin de salt doğru addedilmesi anlayışını da sorgulayan Koçak devletleri idare edenlerin ideolojik tercihleri ve bakış açıları, konjonktürel durumları ve kişisel çıkarları gibi nedenlerle belgelerde istenmeyen şeyleri yansıt(a)mayabileceklerini de ifade ederek bu konuda araştırmacıların dikkatini çekmektedir.

Hatıratlar geçmişi hatırlama biçimi olarak tarihsel bir çalışmada dikkatli kullanılması gereken metinlerdir. Çünkü bir hatıratın ne zaman kaleme alındığı ne zaman yayımlandığı ve aynı hatıratın diğer baskıları arasında yazarın veya yayıncının müdahalesinin olup olmadığı önemli ayrıntılar olduğu için aynı hatıratın diğer baskıları bile birbirleriyle karşılaştırılarak yararlanılmalıdır. Bu çerçevede Teoman

Duralı'nın hatıratının ilk baskısında söyleşiyi yapan olarak kapakta Ali Değermenci ismi yazmasına rağmen sonraki baskılarında Ayşe Yılmaz'ın ismi de eklenmiştir. Bu değişikliğe neden gerek duyulmuştur veya bu değişikliklerin metne bir yansımaları olmuş mudur? gibi sorularında üzerinde durulması sonraki çalışmalar adına önemlidir.

Hatıratların tarihi bir kaynak olarak taşıdığı önem nedeniyle her hatırat sahibinin ortaya koyduğu metin titizlikle üzerinde durulmayı hak etmektedir. Bir de hatırat sahibi önemli entelektüel ve akademik birikimi olan, siyasal, ekonomik, askerî ve sosyal kırılmaların yaşandığı dönemlere doğrudan şahitlik ettiyse onun yazdıkları hâliyle çok daha dikkatli bir şekilde ele alınmalıdır. Teoman Duralı ve hatıratı da taşıdığı bu önem nedeniyle üzerinde durulmayı fazlasıyla hak etmektedir. Biz bu çalışmamızda Duralı'nın hatıratlarından hareketle Türkiye'ye dair okumalarını ele almaya çalışacağız.

HERCAİ BİR GENÇLİK

Teoman Duralı Avşar kökenli bir aileye mensup olarak 1947 yılında Zonguldak Kozlu'da dünyaya gelmiştir. Dedesi Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde (Selanik) Langaza, İstanbul, Şam, Maraş, Kütahya gibi şehirlerde ağır ceza reisliği yapmış Şaban Efendi'dir. Teoman Duralı'nın babası Sabih Duralı babasının işi gereği gittiği değişik şehirlerde eğitim hayatını sürdürmüş hatta Maraş'ta buldukları yıllarda Ermeni okuluna dahi devam etmiştir. Nihayetinde lise eğitimini Kütahya'da tamamlamıştır (Değermenci 2020: 22-23). Sabih Bey, Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaşanan modernleşme çalışmalarının bir sonucu olarak devlet tarafından Almanya'ya mühendislik eğitimi alması için gönderilmiştir. Mühendislik eğitiminden sonra Berlin'e geçerek orada da yüksek mühendislik eğitimi tamamlamıştır. Eğitimi sırasında Almanya'da Hilde Hanım ile evlenen Sabih Bey 1934'te yüksek elektrik mühendisi olarak Türkiye'ye döner (Değermenci 2020: 24). Sabih Bey'in kendisi gibi eğitim almak için Almanya'ya giden arkadaşları içinde 1933'te iktidara gelen Hitler döneminde kurulan Waffen SS birliklerine katılarak Almanya'da kalmayı tercih edenler de vardır. Sabih Bey ise eşi Alman olmasına rağmen böyle bir tercihte bulunmayarak ülkesine dönmüştür (Değermenci 2020: 26).

Teoman Duralı'nın babası Türkiye'ye döndükten sonra Kayseri uçak fabrikasında çalışmaya başlar. Bundan sonra özellikle Almanca bilmesinin de etkisiyle Genelkurmay Başkanlığında ve Kırıkkale silah fabrikasında görev alır. Kırıkkale'de çalıştığı dönemde babasına Almanya'dayken hediye edilen Walther marka tabanca örnek alınarak aynısı fabrikada üretilmeye başlanır. Daha sonra Zonguldak'ta elektrik üretim tesislerinde ve çeşitli barajlarda görev yapar (Değermenci 2020: 27).

Alman bir anne ve Türk bir babanın üç çocuğunun en küçüğü olarak dünyaya gelen Teoman Duralı fiziksel özellikleri bakımından sarışın olması nedeniyle

çocukluğu döneminde akranlarının kendisiyle sürekli dalga geçtiklerini ve çocukluğunda bunun sıkıntısını çok çektiğini belirtmektedir (Değermenci 2020: 53-54).

Teoman Duralı'nın yaşamına baktığımızda onun daha küçük bir yaşta arkadaşları ile birlikte Afrika'ya gitmek için başarısız bir girişimde bulunması ilerleyen dönemlerde yaşayacaklarının ayak sesleri mahiyetindedir (Değermenci 2020: 72). Duralı daha küçük yaşta itibaren gösterdiği müzmin haylazlığının sebebini ise çocukluğundan itibaren etrafını saran "uçsuz bucaksız gök ile denizin mavilikleri, sayıca az ve huyca bozulmamış dost insanlar ve onlardan neredeyse gece, gündüz dinlediğim onlarca, öyle ki yüzlerce masal, hikâye özellikle de denizcilik maceraları mahvetti beni. Bunlar öncelikle okulda beni müzmin haylazlık ile aylıklığa sürükleyen hayal kurma ile merak etme hastalığının sebebi oldular." şeklinde açıklamaktaydılar (Duralı 2010: 247). Liseyi bitirip üniversiteye başlamadığı dönemde farklı ülkelerde farklı işler yaparak gelecek adına nasıl bir yol tutturması gerektiği ile ilgili bir arayış dönemine girmiştir. Duralı'nın arayışlarının temelinde yatan en belirleyici kavram "deniz" dir. Denizin hayatına olan etkisini şöyle ifade etmektedir:

"Ağaçlı tepeler ile vadilerden yeşili öğrendim; onlar beni yere, yurda, yuvaya, ocağa bağladı. Denizse, bana o uçsuz bucaksız maviliği öğretti; başımı alıp uzaklara yadellere açılmak marazını gönlüme ekte. Deniz, içimin karanlık derinliklerinde öyle durulmaz fırtınalar kopardı ki, ondan ömür boyu kurtulamadım: Gök ile denizin buluştukları ve adına ufuk dediğimiz çizgiye ulaşım sırrını çözmek arzusu ile çabası peşin peşimi bırakmazdı. Tekneye her binişimde yaklaştığımı sandığımda, o, benden uzaklaşırdı. Suların oradan dipsiz bir boşluğa döküldüğünü sanırdım. Fakat nereye? Bunu büyüklere sorduğumu hatırlıyorum. Bana suların bir yerlere dökülmediğini o çizginin gerisinde ve ülkelerin, kumsalların, kayaların, ağaçlar ile çiçeklerin öyle ki benim gibi çocukların bulunduğunu söylerlerdi" (Duralı 2010: 246).

Bu dönemi Teoman Duralı'nın hercailik dönemi diye isimlendirebiliriz. Fabrika işçiliği, doklar, tercüman olarak bir gemide çalışmak, asma bahçelerinde tarım işçiliği yapmak hercailik dönemine dair ilk akla gelenlerdir. Üniversite eğitimi ile birlikte önemli bir değişim başladığını hatta doktora teziyle birlikte bu değişikliğin gözle görülür hâle geldiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Buna rağmen üniversitede okurken Fransa'da asma bahçelerinde tanıştığı Pierret'in yanına gitmeye karar verip Beyazıt'dan Laleli'ye geldiğinde karar değiştirip ertesi gün Tebriz'e doğru yola çıkar (Değermenci 2020: 215). Oradan da Afganistan'da ölümle burun buruna gelmenin etkisiyle Müslüman olmaya ve evlenmeye karar vermesi aslında hep arayış içinde olduğunun bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır (Değermenci 2020: 370).

Bu arayışların ve hercailiğin ulaşacağı son durak olarak karşımıza biyoloji ve felsefe bölümlerine kaydolması çıkar. Bu tercihi de aile içerisinde küçük çaplı bir krize dönüşür ki babası tercihine karşı çıkarak "Bu milletin tefekkürü mü var da sen en üst

katına çıkmaya hevesleniyorsun?" der (Değermenci 2020: 305). Ama bu durum Teoman Duralı'yı yıldırılmaz ve felsefe eğitimine başlar.

Teoman Duralı babasının deyişiyle "tefekkürü olmayan bir toplumun tefekkürünün tepesine çıkmaya" karar verdikten sonra çocukluk yıllarının hercailliğini bir kenara bırakarak kitaba ve düşünceye dair yoğun bir çaba işine girişmiştir. Duralı'nın düşünsel kimliğinin oluşmasında aldığı eğitimin yanı sıra birçok yabancı dile vukufiyetinin olması ve farklı ülkeler görmesi doğrudan etkili olmuştur. Duralı dile verdiği ehemmiyeti şöyle ifade etmektedir: "Kişinin yurdu yuvası dildir. Filvaki kişni asli insani etkinliği duygulanma ile düşünme, dil aracılığıyla dışa vurulur." Bu çerçeveden baktığımızda da Duralı'nın bildiği yabancı dil kadar yurdu ve yuvasının olduğunu rahatlıkla iddia edebilir ki bu durum onun duygu ve düşüncesinin zenginliğinin de kaynağını ortaya koymuş olur (Duralı 2010: 217). Farklı kültürlere ve dillere dair sahip olduğu yoğun bir bilgi birikimine ve ailesinin yabancı kültürlerin bir buluşma merkezi olmasına rağmen Duralı'nın yerli¹ (Erol 2018) olmayı başarabilmesi gerçekten takdire şayan bir durumdur (Sarı 2015: 674-685). Sahip olduğu bu sıra dışı kimlik nedeniyle de onun içinde yaşadığımız ülke ve topluma dair düşünceleri ve şahitlikleri özel bir önem taşımaktadır.

ŞİZOID BİR ÂLEM BÖLÜNÜŞ TÜRKİYE

Teoman Duralı 1947 yılında dünyaya gelse de çocukluğundan itibaren aile içerisinde 1940'lı yıllara dair birçok anlatıyı dinlemiştir. II. Dünya Savaşı'nın yaşandığı bu kritik dönem aynı zamanda Türkiye'de Tek Parti dönemi olarak nam salmış bir zaman aralığını temsil etmekteydi. Bu nedenle Duralı 1940'ların sonunda dünyaya gelse de döneme dair anlatılanların etkisiyle dikkate değer derecede ayrıntıya vakıf olmuştur.

Duralı'ya göre Türkiye'nin tek partili yılları "şizoid bir âlem; bölünmüş" durumdadır. Ülkede Almanya'nın I. Dünya Savaşı'ndan sonra uğradığı yaptırımlar nedeniyle ağır sanayi ve silah üretiminin yasak olması nedeniyle silah ve askeri araç üretme tecrübelerini geliştirmek için Türkiye'de yatırım yapmalarının da etkisiyle bir taraftan demir-çelik sanayisi, uçak fabrikası, silah fabrikası, elektrik santralleri, lokomotif imali gibi ağır sanayi adımları atılırken (Erdoğan vd. 2016) "hâlâ rençber, karasabanla sürüyor toprağını. Kağını arabası... Çocukluđumun en canlı hatıralarından birisi. Garç garç garç...Tahta tekerlekli; lastiği falan yok, öküzün veya mandanın çektiği kağınlar"

¹ "Yerlilik" denildiğinde anladığımız en önemli şey ait olduğu toplumun değerleri ile barışıklıktır. Bu çerçevede Türkiye'de yerlilik kavramı üzerinde duran önemli isimlerden birisi Kemal Tahir'dir. Zira Kemal Tahir her yerde ekme yapıldığını ama her toplumun ekmeğini yaparken kendine özgü malzemeler katarak oluşturduğundan hareketle tüm dünyada genel geçer bir sosyalist anlayışın hâkim olmasına karşı çıkmıştır. Onun bu anlayışı sosyalist çevreden dışlanması sonucunu da beraberinde getirmiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Kurtuluş Kayalı, *Kemal Tahir'in Entelektüel Portresi*, İstanbul 2023.

(Değermenci 2020: 80). T. Duralı'ya göre ülkedeki bölünmüşlüğün bir başka göstergesi de memurlar ile rençberler arasındaki refah düzeyi farkıdır. Toplumdaki refah düzeyi farklılığında özellikle II. Dünya Savaşı sürecinde uygulanan toprak mahsulleri vergisinin de önemli bir etkisi olmuştur (Özer 2011). Tek Parti döneminde ülkede yaşanan bölünmüşlük gelir seviyesi gibi maddi alanların dışında kültürel seviyede de karşımıza çıkmaktaydı. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun kaleme aldığı *Ankara* adlı roman bu bölünmüşlüğün kültürel yansımalarının görüldüğü en dikkate değer çalışmalardan birisidir. Zira romanın kahramanı Neşet Sabit'in yaşadığı çelişkide somut olarak ortaya çıkmaktadır. Neşet Sabit, Ankara'nın caddeleri elektrikle aydınlatılan bölgesinde verilen baloda "hürriyetini dans etmek, turnaklarını boyamak ve Rue de la Paix'in kanunlarına esir bir süslü kukla" hâline gelmiş Türk kadınlarını görürken biraz ileride elektrik ve soyun olmadığı susuzluktan insanların "gece yarısından sonra Maliye'nin havuzundan zorla su almaya gelen ailelerin" yaşadığı mahallede ise yatsı namazından sonra okunacak olan mevlit vardır. Bu iki zıt manzara karşısında romanın kahramanı Neşet Sabit'in yaşadığı bu karmaşayı Yakup Kadri şöyle ifade eder: "Genç adam, yarım saat evvel 'aksa-yı garp' ta idi. Şimdi, tam Asya'nın bir Ortaçağ Asya'nın göbeğindedir. Bu kadar iviceaçlı bir cemiyet içinde doğru yolu nasıl bulmalı? Bu mevlüde gidenler mi haklıdır, o salonda dans edenler mi?" (Karaosmanoğlu 2019: 138). Duralı'ya göre o dönem de "memurun bir eli yağda bir eli baldaydı. Halksa korkunç bir durumdaydı. Köy çocukları 1956-57'ye değin yalınmayak dolaşıyorlardı. Düpedüz yalınmayak. Yaz kış... Bunlar ayrı bir dünyaydı, memur takımı apayrı. Mesela Zonguldak'ta Fener mahallesinde Kozlu'da Üzülmmez'de ayrı bir dünya yaşıyorlardı. Orkestra vardı, dans ediliyordu. Tangolar, fokstrotlar..." (Değermenci 2020: 77) Gün Zileli' de o devirde toplumda var olan kültürel bölünmüşlüğün bir göstergesi olarak düğünlere değinmektedir. Orta sınıf insanların düğünlerine orkestranın çaldığı valsle başlanıp da ilerleyen saatlerde zeybek, çiftetelli ve kasap havasının çalınması yaşanan bölünmenin toplumsal alanın dışında kişilerin zihinlerinde de karşılaşıldığını göstermektedir (Zileli 2004: 94).

Refah seviyesinde yaşanan bu bölünmüşlüğün yönetenler ve yönetilenler arasında da olduğuna dikkat çeken Teoman Duralı yöneticilerin halktan uzaklığına dikkat çekerek bu durumun Demokrat Parti (DP) ile birlikte değişmeye başladığını ve yöneticilerin "halka yeni yeni yaşamağa çalışılıyordu." (Değermenci 2020: 62). diyerek belirtir. Ancak ona göre bu değişim bir ihtiyaç olarak değil de oy almak amacıyla yapılıyordu. Buna rağmen yaşanan değişimin Halk Partililer tarafından hoş görülmemeyerek "Bu adamlar veya Menderes halka, marabaya çok yüz verdi ve bunlar ipleri ele geçirdiler; bunun ilk tezahürü de irticadır." diye yakındıklarına dikkat çekmiştir (Değermenci 2020: 73).

Tek Parti döneminde ülke içinde yaşanan bölünmüşlüğün sadece refah seviyesi ile ilgili olmadığına da dikkat çeken Teoman Duralı düşünsel bölünmüşlüğü ise şöyle anlatıyor: "Kafalar çok karıştı. Bir tutarlılık yoktu. Dayım dahil bütün o nesil öyleydi. O

tutarlılıkta çok az adam yaşamıştır. Babam ömür boyu eski yazıyla yazmıştır. Aynı zamanda Latin alfabesine geçilmesini de onaylamış ve desteklemiştir" (Değermenci 2020: 42).

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte yaşanan değişimlerin etkisiyle yaşanan bölünmüşlüğü göz önüne çıkan bir başka görünürlüğü de bayramlardır. Teoman Duralı dini bayramların dünyevi bir hava içinde kutlandığını ve hatta bayram ziyaretlerinde kahvenin yanında likör ikram edildiğini ve dini bayramlarla millî bayramlar arasında bir rekabetin varlığını da belirtmekteydi. Bu yıllarda başlayan bu bölünmüşlüğü ilerleyen yıllarda da devam ettiğine değinen Duralı kendisi felsefe bölümünde asistanken oğlunu sünnet ettirmesinin hocası Macit Gökberk tarafından nasıl tepkiyle karşılandığını şöyle anlatmıştır: "Bizim oğlancığı sünnet ettirdim der demez bir patladı. Patlamadı, infilak etti âdeta. Nasıl yaparsın bunu? deyince anlamadım hocam dedim. Anlaşılmayacak ne var bu çok ilkel bir olay. Bunu on bin yıl önceki mağara devri adamları yaptırırdı. Bunlar inisiyasyon olaylarıdır dedi" (Değermenci 2020: 103). Böylesi tepkilere rağmen sünnetin genel bir kabul hâlinde olduğunu aynı devrin insanlarından Gün Zileli de hayret ederek şöyle anlatmaktaydı: "Üstelik en laik, hatta en dinsiz ailelerin bile İslam'ın hiçbir şartını yerine getirmezken sünnet söz konusu olunca, erkek çocuklarını bıçağın altına teslim etmekteki ıvencenlikleri beni her zaman hayrete düşürmüştür" (Zileli 2004: 124). Tüm bu örnekler Duralı için Türkiye denildiğinde bölünmüşlüğü hatırladığını gösteren birer örnek olması bakımından önemlidir.

II. Dünya Savaşı'nın bittiği yıllarda dünyaya gelen Teoman Duralı, II. Dünya Savaşı sırasında Kırım'dan kaçan kimi Alman askerlerin lastik botlarla Türkiye'ye kaçmaya çalışmaları ile ilgili hatıraların ailenin önemli bir konusu olduğundan konunun sık sık anlatılmasıyla hafızasına nakşetmiştir. Kırım'dan kaçan Alman askerlerin çoğu zaman cansız bedenlerinin Karadeniz kıyılarına özellikle de akıntının etkisiyle olsa gerek Zonguldak'a ulaşınca gelen cesetlerin kimliklerini Almanca bildiği için Duralı'nın babasına tespit ettirilmesi unutulacak bir şey değildir. Daha sonra da bu Alman askerlerin cesetlerinin bir kısmının Eskişehir taraflarına bir kısmının da İstanbul'daki Alman elçiliği mezarlarına defnedilmiştir. Duralı, Kırım'dan gelenler içinde arada canlı kalabilenlerde olduğunu belirterek bunların da Zonguldak havalisinde yerleştirildiklerini ifade ediyor ki bunlardan bir tanesi bizzat kendisinin tanıştığı Alman yerbilimcidir. Bu kişi Duralı'nın babası tarafından istihdam edilmiştir. Yine sağ salım ulaşan ve tuğla fabrikasında iş verilen bir kişi de 1952'te ailesini aramaya Almanya'ya gider ancak ailesinden sadece kızı sağ kalmıştır. Almanya'da eşi askerde ölmüş bir kadınla tanışıp evlenerek Türkiye'ye geri dönmüşlerdir. Bu Alman ailenin kızı Margarete Frankurta Duralı'ya yüzme öğretmiştir ki anlatımların gerçekliğinin en önemli kanıtı da bu yaşanmışlıklardır (Değermenci 2020: 31).

II. Dünya Savaşı'nın çatışmalarının yoğunlaştığı dönemde Almanlar Yunanistan'ı işgal edipte Meriç'e dayanınca Türkiye'de ciddi bir heyecan ve korku ortaya çıkar. Yaşanan korkunun en önemli kanıtını İlhan Selçuk'tan yaptığı alıntıyla T. Duralı,

İsmet İnönü'nün Alman birliklerinin Rusya'ya saldırdığı öğrenince “sevinçten yatağının üstüne çıkıp kahkahâlâr atıp oynamağa başlamış” (Değermenci 2020: 109) aktarmaktaydı. Bu korku ve heyecanın etkisiyle olsa gerek hükümet Kozlu'ya telgraf çekerek karısı Alman olduğu için Sabih Duralı'nın işten atılması istenir. Çünkü “o dönemde Almanlarla evli olan Türklerin boşanması şartı getiriliyor. İşletme müdürü İhsan Soyak Ankara'ya şu cevabı verir: Sabih Duralı ihanet ederse beni Kozlu meydanındaki çımara asabilirsiniz.” Sabih Duralı eşinden ayrılmaz ancak tanıdığı bazı arkadaşları bu dönem de eşlerinden ayrılmak zorunda kalır (Değermenci 2020: 77-78).

II. Dünya Savaşı yıllarında İsmet Paşa daha hafızalarda taze olan I. Dünya Savaşı ve savaşta yaşanan mağlubiyetin getirdiği yokluk ve sıkıntıların etkisiyle olsa gerek savaşa girmek için “denge oyunu” oynamak zorunda kalmıştır (Deringil 2003). Tabi bu durumda T. Duralı'ya göre İsmet Paşa'nın matematik aklının olması, aşırılıklara ve çıkmıntılıklara pirim vermemesi ve orta yolun adamı olması da etkilidir (Değermenci 2020: 108).

Teoman Duralı 1977 yılında ailesiyle İstanbul'dan Mersin'e giderken vapurda 1944'te Midilli adasında görevli bir Alman subayıyla tanışır. Bu subay Türklerin Midilli'nin aç ahalisine gizlice yiyecek yardımı gönderdikleri için komutanlarının Türklere kızdığını anlatarak bir gün Ayvalık kaymakamını adaya çağırarak kaymakama Midilli kalesinde İstiklal Harbi'nde esir alınıp da aç bırakılarak öldürülen askerlerin iskeletlerini gösterdikten sonra: “Sizde şimdi bunlara gizlice yiyecek gönderiyorsunuz. Öylemi hadi bakalım yasağı kaldırıyorum; sizi bu hâle getirenlere istediğinizce yardım yollayın demiş. Kaymakama 'bak sana bir sır ifşa edeceğim, kulaklarını iyice aç: Ankara'ya haber uçur buralardan çekiliyoruz. Öyle ki gelin bize savaş ilan ederek burayı işgal edin. Pekâlâ bizi kovuyor, adaları da işgalimizden kurtarıyormuş görüntüsünü vererek' diye tavsiyede bulunmuş” (Değermenci 2020: 112). Duralı'nın bu aktarımının kuvvetlendirecek bir hususta şudur ki, II. Dünya Savaşı sürecinde hem Mihver devletleri hem de Müttefik devletleri Türkiye'yi yanlarında savaşa girmesini sağlamak için Halep ve Ege adalarını Türkiye'ye vermeyi önermişler ancak dönemin hükûmeti bu tekliflerin altındaki amacın farkına vardığından kabul etmemiştir (Deringil 2003:180-181). Duralı bu diyalogu babasına anlattığında babasının da İsmet Paşa'ya hak verdiğini belirterek devrin insanların savaş tehlikesine karşı nasıl bir tavır ortaya koyduklarını göstermiştir.

ÇOK PARTİLİ DEMOKRATİK YAŞAM TECRÜBESİ

II. Dünya Savaşı'ndan sonra iç ve dış konjonktürün etkisiyle Türkiye çok partili bir yaşama geçmiş veya geçmek zorunda kalmıştır (Karataş 2022). Bu değişimin sonucunda 1950'li yıllarla birlikte Türkiye'de çok partili bir yaşamın gereği olarak yapılan seçimlerde Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) seçimi kaybederek yerini DP'ye

bırakmıştır. Bu değişimle birlikte CHP dönemine kıyasla büyük bir hürriyet havası esmeye başlasa da değişim birden olmamıştır. DP'nin ilk yıllarında CHP etkisinin baskın olduğuna değinen T. Duralı'nın "jandarmanın kadının yoluna çıkarak başından örtüyü alıp makasla kesmesi" gibi sert müdahalelere bizzat şahit olması ve hatta DP'nin seçimlerde söz vermesine rağmen Celal Bayar'ın itirazları nedeniyle Türkçe ezanın aslına döndürülmesi için bir süre beklenilmesi gibi örnekler CHP'nin seçimi kaybetse de etkisinin hâlâ sürdüğünün bir kanıtı olarak değerlendirilmiştir (Değermenci 2020: 191).

DP devrinde Türkiye'nin içinde bulunduğu durum "Anadolu baştan ayağa karanlıktaydı, karayolu diye bir şey yoktu." diye anlatan Teoman Duralı DP'nin gelmesiyle birlikte ise demiryolu seferberliğini bir kenara bırakarak yol yapmasını DP'nin en önemli günahları arasında saymaktadır. Ona göre yol yapmak Amerikan menfaatlerinin ülkeye girmesi demektir (Değermenci 2020: 160).

Teoman Duralı II. Dünya Savaşı'ndan itibaren Türkiye'de ciddi bir Rus korkusu olduğunu ve bu korkunun toplumun her kesiminde etkili olduğunu ifade ederek Ankara'da otururken Kavaklıdere'deki okullarına Rus elçiliğinin bulunduğu yoldan gittiğini ve oraya gelince yolun karşı tarafına geçtiğini zira "sanki oradan bir el uzanacak beni tutup içeri çekecekmiş gibi" geldiğini hatırlamaktaydı.²

Bu korkuya karşılık ise Amerika'nın dost olarak değerinin daha da arttığını ifade eder. Bu çekişmenin bir sonucu olarak o yılların Ankara'sında Rus salatasının adının bile Amerikan salatası olarak değiştirildiğini bir restoranda Rus salatası istemelerine rağmen garsonun yok demesini vitrindeki salatayı gösterince de o salatanın adının hükümetin etkisiyle Amerikan salatası olduğunun kendilerine söylendiğini anlatır (Değermenci 2020: 164-165).

1950'nin ilk yıllarında yaşanan bolluğun etkisiyle tarım üretiminin artması ardından Kore Savaşı'nın çıkmasıyla da tarım ürünlerinin değerlenmesi ülkede refah seviyesini arttırmıştır (Özcan 2015). Tabi bu refah artışında DP'nin uyguladığı "köy ve köylülük politikalarının" (Özer 2013) da etkili olduğunu unutmamak gerekir ki bu politika DP iktidarının sonuna kadar süren bir devamlılığa sahiptir. Ancak ilerleyen yıllarda yaşanan değişimin bir sonucu olarak "uçurum yeniden açılmaya başlıyor. Halk kitlesi, özellikle köylü, fabrikalar kuruldukça şehre akın ediyor. Bu fabrikaların etrafında oluşan gece kondular dehşet derecede fakirdi. Ankara'da Yenidoğan, Altındağ ile Bentderesi civarı bu gece konduların en görünür örneğiydiler." Teoman Duralı yakınlarındaki gece kondularını gezerek oralarda yaşanan sefaletle, düpedüz toprak yollara dökülen lağımlara, çamurdan, kerpiçten, tahtadan yapılmış evlere, yalınayak çocuklara ve ortalığı saran ahlaksızlık ve hastalığa doğrudan şahit olmuştur (Değermenci 2020: 179-180).

² Niyazi Berkes II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'de ortaya çıkan Rus korkusunun Tek Parti döneminin ve özellikle de İsmet İnönü'nün ortaya çıkardığı suni bir izlenim olduğunu iddia etmektedir. Ona göre İsmet İnönü kızıl bir devrim tehlikesi var izlenimi vererek kendi rejimini biraz demokratikleştirerek sürdürmeyi amaçlamaktaydı. Niyazi Berkes, *Unutulan Yıllar*, İstanbul 2019, s. 304.

Duralı'nın tespitlerinin bir benzerini yaklaşık aynı dönemlerde yaşayan Kemal H. Karpat'ta hatıratında anlatmaktadır. 1940'lı yıllarda İstanbul'a gelen Karpat Türkiye'de işçi sınıfının yavaş yavaş oluştuğu yıllara bizzat şahitlik ettiği gibi parasızlık nedeniyle Paşabahçe Cam Fabrikasında işçi olarak da çalışmıştır. Böylece o hayatı ve yokluğun ne demek olduğunu bizzat tecrübe ettiğini belirtir. Devrin işçilerinin bedava denecek bir paraya karın tokluğuna çalışmamaları onu o kadar etkilemiştir ki ilerleyen dönemlerde mastır tezini sendikal faaliyetler üzerine yapmaktan kendini alamamıştır (Karpat 2021: 120).

DP'li yılların en önemli ismi olan Adnan Menderes'in ise halk tarafından çok sevildiğini dile getiren Teoman Duralı, DP'lilerin bulaştığı yolsuzluğa karışmayan en önemli ismin de Menderes olduğunu düşünmektedir. Halkın Menderes'e dönük sevgisinde ve onun darbe sonrasında asılmasına kadar varan süreci ise Menderes'in Mason yapılanmanın dışında olmasına bağlamaktadır (Değermenci 2020: 196). Duralı'nın babası bir dönem DP'den milletvekilliği yaptığı için olayların iç yüzüne vâkıf olması onun yaklaşımlarının önemini ortaya koyar.

Teoman Duralı'nın babası 1930'ların başında Almanya'daki eğitimi sırasında Almanya'da artan "millî toplumcu" kavmi kalkışma döneminde bir gün pastanede otururken Yahudilere benzediği için ciddi bir şekilde dövülürken Türk pasaportunu göstererek kurtulabilmiştir. Baba Duralı yaşadığı bu tecrübenin etkisiyle olsa gerek "millî toplumcu" yaklaşımlara ve girişimlere her zaman tepki göstermiş, bunun bir sonucu olarak da 1955 yılında Türkiye'de yaşanan 6-7 Eylül olaylarının ardından milletvekilliğinden istifa etmiş ancak DP'den ayrılmamıştır. Böylece babası 6-7 Eylül olaylarını "milletin alınca sürülmüş kara leke" diye değerlendirmiş ve vicdani olarak bunun gereğini yapmıştır³ (Duralı 2020: 426).

27 Mayıs Darbesi öncesi ülkenin için için kaynadığı bir süreçte "Menderes'in Harbiye öğrencilerini kıyma makinasından geçirdiği" gibi yalan haberlerin kulaktan kulağa yayıldığına şahit olan Teoman Duralı bu durumu devrin iletişim araçlarındaki zayıflığa bağlamaktaydı. Buna rağmen ortada bir geçek vardı ki o da olağanüstü bir hoşnutsuzluğun gerilimin ve öfkenin yoğun bir şekilde hissedilmesidir. Sürecin şahitlerinden Teoman Duralı'nın dayısı Hasan Amca da "*bu nefretin bir benzerini ben Abdülhamid'in son günlerinde gördüm; 1908'de II. Meşrutiyet arefesinde.*" demekten kendini alamamıştır (Değermenci 2020: 182). Yaşanan gerilim nihayetinde 27 Mayıs 1960'ta asker yönetime el koymuş böylece seçilmiş DP iktidarı "*sabık ve sakıt oldu*"

³ 6-7 Eylül olayları meydana geliş tarzı, gelişmesi, etkileri başta olmak üzere geniş bir çerçevede ve soğukkanlılıkla ele alınması gereken bir konudur. Zira bu konu ile ilgili olarak lehte ve aleyhte yaklaşımlar Adnan Menderes'in yargılandığı Yassıada yargılamaları başta olmak üzere sık sık ortaya koyulmuştur. Bu çerçevede dönemin en önemli aktörlerinden Namık Gedik'in darbeden sonra gözaltında tutulduğu yerden şüpheli bir şekilde düşerek ölmesi bu olayın aydınlığa kavuşmamasındaki olumsuzluklardan biridir. Ancak Yassıada yargılamaları başta olmak üzere sonraki yaklaşımlarda siyasal hasımlığın veya taraftarlığın ne kadar etkili olduğu önemli bir problemdir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Haluk Perk, Şafak Tunç, Güngör Göçer, *27 Mayıs'ın İlk Şehidi Dahiliye Vekili Dr. Namık Gedik*, İstanbul 2022.

(Değermenci 2020: 183). Bunun sonucu olarak Cumhuriyet tarihinde ordunun daha da siyasallaşarak erken kalkanın darbe yapmaya çalışacağı bir anlayışın temelleri atılmış oldu (Koçak 2017).

Teoman Duralı darbe girişiminde ve sonrasında ciddi bir tepki gösterilmemesini ise büyük bir hata olarak görmekteydi. Direnişin olmamasının veya tepki gösterilmemesinin sebebi olarak gösterilen “halkı iç savaşa sürüklememek” düşüncesi ise ona göre iyi bir bahane değildi. Zira “aynı kabahati çapulcular Yeşilköy’e dayandığında Abdülhamid’de işledi” (Değermenci 2020: 190).

DEMOKRATİK YAŞAMDAKİ KIRILMA

Teoman Duralı’nın 1960 darbesine dair hatıraları ise daha canlıdır. Mahallesindeki CHP’lilerin askerlere ellerindeki ekmeği, ayrıntı verip DP’lilerin evlerini göstermesi, İçişleri bakanı Namık Gedik’in çöp kamyonunda çöplerin içinde götürülüşünü pencerelerinden ailecek izlerken babasının “Allah’ım olacak iş değil” (Değermenci 2020: 185) demesi döneme dair çarpıcı anekdotlar şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Menderes’in uçağının 1959 yılında Londra yakınlarında inerken düşmesi ve kazadan sağ salim kurtulması üzerine öyle müthiş bir sevgi seli ortaya çıkar ki Duralı kendini bilmez birinin Menderes’in arabasının önüne atlayıp oğlunu kurban etmeye yeltendiğini ve elindeki bıçağın zorlukla alındığını anlatarak “Adnan Menderes’i haşa Tanrı katma yüceltmeye kalktığını” ama kısa bir süre sonra ise aynı halkın Menderes’i alaşağı ettiğini belirterek yaşananların “seciye yoksunluğu” olduğu tespitini yapar (Değermenci 2020: 179).

Teoman Duralı’ya göre yaşanan darbe sürecinin en önemli nedeni ise Menderes’in Amerika’dan yüz bulamayıp Rusya’ya yönelmesidir. Hatta darbeden sonra ilk konuşulan konunun “Menderes’in bu Rusya seyahati” olması bu bakımdan önemlidir (Değermenci 2020: 189). Duralı’ya göre benzer bir hatayı Süleyman Demirel de yapmış ve o da Rusya’ya yönelmiştir. Demirel “bizim karasularını ve havayolunu, Mısır’a gitmeleri için Rus gemi ve uçaklarına açtı. İkincisi de Rusya Türkiye’de ağır sanayi kurmağa başlamıştı. Mesele buydu” (Değermenci 2020: 306). Sonunda da Demirel Ruslara verdiği cevazdan ötürü iki kere (12 Mart ve 12 Eylül) darbeye alaşağı edilmiştir. Duralı, Demirel’in iki defa darbe ile iktidardan indirilmesine rağmen sağ kalmasını ise “Amerika”nın etkisine ve “masonluğu”na bağlamaktadır⁴ (Değermenci 2020: 214).

⁴ Türk siyasal tarih incelemelerinde birçok tartışmalı konu vardır ki bunlardan birisi de “masonluk” meselesidir. Biz bu çalışmamızda ele alınan öznenin olaylara yaklaşımı ortay koymaya çalıştığımız için onun Adnan Menderes ve Süleyman Demirel gibi siyasi figürlere bakışına müdahale etmedik. Var olan bu iddialarla ilgili olarak devrin diğer öznelere konu bağlamında ortaya koydukları hatıratları ile de karşılaştırılması sağlıklı bir sonuca ulaşılması adına önemlidir. Zira bir hatırate dayanarak tarihsel bilginin inşa edilmesi kendi içerisinde metodolojik bir problem olarak da ortada durmaktadır. Bu çerçevede bahsi geçen isimlerle ilgili

1960 Darbesi sonrası ülkede ciddi bir ekonomik kriz de yaşanmaya başlamıştır. Zira Cemal Gürsel ABD büyükelçisinden maaşları ödemek için avans alabilmenin derdine düşmüştür (Özacan 2017). Millî Birlik Komitesi bir taraftan yaşanan ekonomik sıkıntıları gidermek için dış borç bulmaya çalışırken bir taraftan da millî bir seferberlik ilan eder. “*Ey vatandaş, nikah yüklerini devlete hibe et!*” denince Duralı'nın babası hem tabancasını hem de nikah yüzüğünü hibe eder.⁵ Tabi bu durum evde annesi ve babası arasında bir krize de neden olur. Toplanan yardımlar bir süre sonra ordudan DP'ye yakın oldukları gerekçesi ile emekli edilen komutanlara konut inşa etmek için kullanılır ve bu evlere “*alyans evleri*” denir (İnci vd. 2021: 175). Emekli edilen bu komutanlara konut yapıldığı gibi aynı zamanda okullarda İngilizce, fizik, matematik, biyoloji öğretmenleri olarak çalışmalarına da izin verilir. Bu öğretmenlerde okullarda harp okulu disiplinini uygulamaya çalışırlar. Derse girerlerken sınıf başkanının “*dikkat hoca geliyor*”, “*hazırol*” diye bağırması Duralı'nın aklına gelen ilk örneklerdendir (Değermenci 2020: 201).

Teoman Duralı 27 Mayıs Darbesi'nden sonra yapılan yeni anayasanın ülkede sol hareketleri güçlendirdiğini düşünmektedir. Ancak uygun yasal düzenlemelere karşı halkın sol düşünceye yakınlık duymamasını ise yaşadığı bir olaydan hareketle açıklamaya çalışmaktadır. Duralı 1971'de Fransa'ya gitmek için hazırlandığı bir sırada fakülteden çıkıp Aksaray'a doğru yürürken Farsça Mihan Tur yazan bir otobüs görür ve ertesi gün o otobüsle İran'a doğru yola çıkar. Otobüs Doğu Beyazıt'ta bir gece mola verir. Çok parası olmayan Duralı geceyi polis karakolunun bahçesindeki bankta geçirir. Bu sırada karakoldaki genç bir polisle derin bir sohbet eder. Bu sohbet sırasında Duralı genç polise “*Niye bu solculara bunca düşmansınız?*” diye sorar. Bu soruya polis ise şöyle cevap verir: “*Kardeşim bu heriflerin dilini anlamıyorum bir kere. Komprador, emperyalist, sömürgeci, kapitalist, faşist... Nedir bunlar? Öbürü ananın kulağına fışıldadığı kelime-işahadetle iş görüyor. Ben o dili biliyorum.*” Duralı'ya göre de “*Halkın anladığı, bildiği, takip ettiği gelenek, görenek dili sağcılık demek oldu bizde. Türkeş'in lafıyla halka aykırı olan 'kökü dışarıda olanlar' yani solculardır*” (Değermenci 2020: 216). Bu düşünceye rağmen 1960'lı yıllarda sol düşüncenin Türkiye'de etkinliğinin arttığının örneklerinden birini bizzat Duralı kendisi verir. Buna göre Duralı daha liseyi yeni bitirdiği yıllarda (1967) Filistin'in önemli bir kısmının İsrail'in eline geçmesi üzerine Ankara'da Filistinlileri kurtarmak için kurulan Filistin Kurtuluş Örgütü kamplarından birisine de bizzat katılmıştır. Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) arazisinde savaş eğitimi alan Duralı bir taraftan da Filistinli talebelere Arapçada öğrenmeye başlamıştır. Bu kamplara Deniz Gezmiş, Sinan Cemgil, Cengiz Çandar gibi isimlerin de Türkiye'deki

ithamlara cevap vermek bu çalışmanın sınırlılıkları dışında olduğu için konu üzerinde durulmasa da bu yaklaşıma karşı mesafeli bir duruşumuzun olduğunu belirtmek isterim

⁵ Bu kampanya ile ilgili olarak aynı dönemde Maliye Bakanlığı'nda kontrolör olarak çalışan Sezai Karakoç, Millî Birlik Komitesinin “sözde halkı devlete acındırmak için herkesin alyansını hazineye bağışlamasını istediğini” belirterek “memurlar tüm alyanslarını verdiklerine” dikkat çekmiştir. Özellikle memurların alyanslarını hibe etmelerinde darbe ortamının yarattığı nazik durumun etkili olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Sezai Karakoç, *Hatıralar II*, İstanbul 2022, s. 166.

düzeni değiştirmek için geldiğini ama kendisinin katılımını ise “özel ve öznel bir olaydı, ideolojik bir yanı yoktu.” diye açıklamaktaydı (Değermenci 2020: 291-292).

Teoman Duralı'nın 1960'lı yıllara dair en dikkat çekici hatıralarından birisi 1963 yılında gittiği Doğu Almanya'da SS subayı Alfred Kobel ile tanışmasıdır. 1941 yılında Kırım ve çevresinde görev yapan Hitlerin ordusundaki bir albay olan Kobel, Kırım ve çevresinde yaşayan Yahudilerin toplanması sırasında Müslüman erkeklerinde Yahudi sanılarak toplandığını ve bu yanlışlıktan nasıl olduysa Ankara'nın haberdar olduğunu belirtir. Türkiye Almanya büyükelçisi Von Papen aracılığı ile konunun üzerine eğilerek sünnet olmuş her erkeğin Yahudi olmadığını ayrıca bölgede Hazarlar'ın soyundan Karay yahut Karain Türklerinin yaşadığını ve bunların birbirinden ayırt edilmesi gerektiği uygun bir lisanla anlatılır. Almanya için savaşın bu kritik döneminde Türkiye ile ilişkilerin gerilmesi ve bunun sonucunda da Türkiye'nin müttefiklerin yanında savaşa dâhil olması istenmeyen bir durumdur. Ayrıca aynı dönemde Almanya Türkiye'den krom ithal etmektedir ve bu ticaretin de aksaması istenen bir şey değildir. Bu nedenle hemen harekete geçilmiş ve aralarında Kobel'in de bulunduğu görevliler bilgilendirilmiştir. Bu çerçevede bölgede bir, bir buçuk ay boyunca Türklerin tarihleri, dilleri, nüfus ve halk bilgileriyle şekil ve şemalarıyla ilgili dersler verilmiştir (Duralı 2020: 428).

Teoman Duralı'nın Kobel'e dayanarak aktardığı bu hadise onun deyişiyle “*nihayet mazi, hafızaya nakşolmuş hatıra çetelesi*”dir. Bu anlatım “o pirifaninin ağzından gencin kulağına, nesilden nesle anlatıla giden hikâyeden gayri ne olabilir?” İşte bu sözlü anlatının tarihsel bir değeri olmadığını söylemek ise imkânsızdır. Ancak tarihi sadece resmî belgeler üzerinden yazılan bir bilim şeklinde ele alırsak Kobel'in anlatımının bir tarihsel değeri yoktur. Kobel'in bu aktarımının üzerinden uzun bir zaman geçtikten sonra Duralı 2008 yılında “*İstanbul'daki Cervantes kültür merkezinin 'Alvaro Mutis Critico de Mitos y Simbolos del Nazismo' (Naziliğin Sembolleri ile Efsanelerinin Eleştirel Sözlüğü) başlıklı eserinin 225. sayfasında bahis konusu vakanın vukuuna dair ibare...*” Duralı'nın dinlediklerinin “*hikâyeden tarihe*” dönüştürmüştür. Tabi bu tarihsel hadisenin diğer bir boyutu da şudur:

“Yahudi aleyhtarlığının haddizatında dini olmayıp düpedüz dirimsel kavmi bir mesele olduğu felsefi akıl yürütme ile tutarlılığa örnek oluşturabilecek tarzda kanıtlanarak gözler önüne seriliyordu: Yahudi ırkın yüklediği kaderden kaçamıyor. Bunun deliline Kırım Nazi işgali sırasında Sami ırkıdan İbraniler ile bu soydan gelmeyen Karaylar/Karainler arasında SS yetkililerinin yaptığı ayırım da buluyoruz. Filvaki SS'ler biyolojik bakımdan İbrani menşeli Kırımçak cemaatini toptan ortadan kaldırırken İbrani soyundan gelmeyen Karaylar'a dokunmamışlardır” (Duralı 2020: 429).

27 Mayıs'tan sonra sol düşüncenin Türkiye'deki güçlendiği alanlardan birisi de ordudur. Ordu içerisindeki Amerika aleyhtarı subaylar bir darbe hazırlığına

başlamışlardır (Koçak 2017: 170-188). 12 Mart'ta darbe yapıldığında *"solcularımız bayram etti, şıkır şıkır oynadılar. Çetin Altan'ın İlhan Selçuk'un yazılarını hatırlıyorum. 'Nihayet oldu, ordumuz tekrar Atatürkçü çizgisine girdi, bundan böyle emperyalizmi alt edeceğiz"* (Değermenci 2020: 307).

Teoman Duralı yaşadığı bu ikinci darbeyle birlikte trajikomik olaylara da şahit olur. Aramalardan korktuğu için evindeki ve babasının evindeki kitapları gömmek zorunda kalmış ve hatta babasının evinde yapılan aramada Larousse sözlüğünün Rusya ile ilgili olmadığını açıklayana kadar akla karayı seçmiştir. Darbeden sonra Türkiye'de sağ ve sol ayrımının daha da sertleştiğine dikkat çeken Duralı fakülteden Etiler'deki evine gidene kadar önce komünistlerin, sonra Mecidiyeköy'de sağcıların Akadlar' da ise polisin durdurduğunu ve evine sağ salim ulaşmanın ise büyük bir şans olduğunu anlatmaktadır. O dönemin insanlara yaşattığı "ruhi tahribatı" anlatmanın imkânsızlığına değinen Duralı *"Sabah helalleşip çıkıyordum. Akşam dönüp dönmeyeceğimiz belli değildi. Eline silahı kapalı alıkran baş kesen kesiliyordu"* (Değermenci 2020: 396). O yıllarda sokakların çıkılmaz, kahvelerin oturulamaz, okulların okunamaz, hayatın da yaşanamaz bir hâle geldiği tespiti toplumun bir cinnet hâli yaşadığını ortaya koymaktaydı. (Karakoç 1996: 38) Bu çatışmalar 12 Eylül'e kadar daha da sertleşerek devam etmiştir. (Değermenci 2020: 309) Ne hikmetse 12 Eylül'ün ertesi günü ise yaşanan bütün o şiddet olayları "bıçakla kesilmişçesine" bitmiştir (Değermenci 2020: 396).

12 Mart Darbesi Teoman Duralı'nın şahsı içinde olumsuz bir sonuç doğurmuştur ki o da darbeler tarafından üniversitedeki kadrosunun iptal edilmesidir. Tabi bu durum sadece Duralı'nın başına gelmiş bir durum değildir. Bu ülkenin yetişmiş birçok önemli isminin şöyle veya böyle çeşitli yaftalamalar nedeniyle ülkelerini terk edip yurt dışındaki üniversitelerde çalışmak zorunda kalmaları tabiri caizse ülkemizde vaka-i adiyeden olaylar arasındadır. İşte böylesi bir sorunla Duralı da karşılaşmıştır. Kadrosu iptal edildikten sonra doktora tezinin özetini Kanada'da bulunan Trois-Riviers Üniversitesine göndermiş ve tezi beğenilerek Kanada'ya davet edilmiştir. Eşi de bu durumdan son derece memnundur. Konuyu babasına açıp gitmek istediğini söylediğindeyse aldığı cevap şöyledir: *"Buranın ekmeğini yedin, ilkokul birinci sınıftan bugüne değin bütün tahsilini burada gördün; şu fakir fukara millete kaç mâl oldun, haberin var mı? Onlarsa hazıra konacak, tek kuruş harcamadan olmuş bitmiş birini işlerine koşacaklar, tam işte kapitalist sömürü kafası; sense yediğin ekmeğe tüküreceklerin öylemi! dedi. Beni mahvetti bu sözler"* (Değermenci 2020: 388).

TOPLUMA YABANCI TOPLUMUN YABANCISI

Teoman Duralı Türkiye'de Tek Parti dönemini ele alırken toplumsal bölünmeye dikkat çekmekteydi. Bunu yaparken de sıradan halk ile memurlar arasındaki özellikle gelir dağılımındaki eşitsizliğe vurgu yapıyordu. Gelir dağılımındaki eşitsizliğin dışında kültürel anlamda da ülkede bir bölünmüşlüğü varlığı ise bilinen bir başka gerçektir. Yani her anlamıyla Batılılaşanlar veya Batılılaşmaya çalışanlar dışında bir de

kendi kültürü ile barışık olarak kültürünü muhafaza etmeye çalışan ikili bir toplumsal yapının varlığı dikkat çekiciydi.

Tek Parti döneminde ve bu dönemin etkisinin gözle görülür olduğu 1950'li yılların ilk başlarında bu durum eleştirel bir yaklaşımla ele alınmaktaydı. Ancak Teoman Duralı eleştirdiği bu durumun 1980'li yıllarda da devam ettiğine dair de dikkate değer notlar düşmüştür. Bu bağlamda da 1983 yılında seçim çalışmaları için Elazığ'a gelen Erdal İnönü ile yaşadıkları hadiseye dikkat etmek gerekir. İnönü ile daha önceden bir tanışıklıkları olduğu için konuşmasından sonra selam vermek için yanına gider. İnönü bu duruma çok sevinir ve yapılan kısa bir hasbihalden sonra kendisini yalnız bırakmaması konusunda Duralı'ya ricada bulunur. Seçim konuşmasından sonra birlikte yemeğe giderler. Bundan sonrasını Duralı şöyle anlatır:

“Gakkoşlar yer sofrası hazırlamışlar. Erdal Bey bilmiyor yerde yemesini. Bağdaş kuracak ama çok da uzun boylu. İngilizler dokunulmaktan hiç hoşlanmayan adamlardır. Erdal Bey de benzer terbiye ile yetişmiş. Aşırı derecede dokunmatik insanlarız. İşte bu bağlamda ona dokunan dokunana. Bu bir sevgi, samimiyet sen bizdensin ifadesi. Gel gelelim o bundan irkiliyor dehşet rahatsız oluyordu. Bunu benden başka anlayan var mıydı? Sanmıyorum. Bu yüzden o rahatsız edici dokunuşlarını omuz omuza gelme çabalarına oradan buradan laf atmalarını önlemeye kalktığımda en azından tutumumu tuhaf karşıladılar. Ben de Erdal Bey'in işitmeyeceği sesle bana karışılmamasını sıkça tekrarladım. Üniversitede hoca olduğundan tanıyorlardı beni orada... Bu yüzden Erdal Bey'e sahip çıkmaya çalıştığım vakit müdahale etmediler. Minarenin yıkılmasına benzer bir biçimde yıkılıyordu yakaladım kolundan usulcacık oturttum. Bacaklarını uzattı. Bulgur, et ve benzeri bir sürü yemek var. Ben size keseyim dedim. Otururken uzanamıyor diye tabağını da kucağına koydum. Usul usul yedi fakat dörtte üçünü bıraktı. Bunlar ona son derece yabancı gelen hadiseler hiç böyle bir olayla karşılaşmamış. Bu manzaraları tanıyorum yabancılığı da anlıyorum ayrıca diğerlerinin bu yabancılığı anlamasını da anlıyorum” (Değermenci 2020: 431).

Teoman Duralı'nın anlattığı bu manzara ülkemizi ziyarete gelen yabancı bir turistün ülkemizin kültürüne yabancılığı anlatmak için örnek olarak verilseydi bu örneğin yadırganacak bir tarafının olmadığını rahatlıkla söyleyebilirdik. Ancak bu örnek bu ülkede doğmuş ve yetişmiş hocalık yapmış, ülke yönetimine talip bir siyasetçiyi konu edinmesi bakımından ironik bir örnek olarak Duralı tarafından aktarılmıştır.

Teoman Duralı benzer bir yabancılıkla 1992 yılında misafir öğretim üyesi olarak bulunduğu Malezya'da İran Büyükelçiliğinin verdiği iftar yemeğinden sonra karşılaşır. Ezandan sonra bir iki lokma bir şey yenilir ve namaz kılmak isteyenler

mescide davet edilir. Ancak genç elçilik kâtipi namaz kılması gerekip gerekmediğini sorunca Duralı “Şart değil laik bir ülkedeyiz. Ama siz resmî temsilcimizsiniz, gelseniz güzel bir görünüm arzeder, gelmezseniz kimsenin bir diyeceği olmaz” söyler. Ancak bu gencin bazı sorunları vardır ki namazın nasıl kılındığını bilmediği gibi abdestin nasıl alınacağını da bilmemektedir. T. Duralı o dakikada bunlar öğretilmeyeceği için olsa gerek “boşver abdesti” der ve namaz kılanları taklit ederek onların yaptığını yapmasını tavsiye eder. Namaz sonrası genç kâtip Duralı’ya “namaz kılma hadisesini kastederek hayatının en zor anını yaşadığını” ifade eder. Genç kâtipin babası hariciyeci olduğu için “İsviçre’de doğmuş sonra Türkiye’ye gelmişler, ömründe camiye yüz metreden fazla yaklaşmamış.” Duralı “niye bırak Müslüman’ı Türkiye’ye ziyarete gelenlerin ilk uğradığı yer cami oluyor.” diye çıkışınca genç kâtip “Cami bana hep karanlık ve korkutucu gelmiştir.” deyince Duralı da “sen Katolik kiliseleriyle karıştırıyorsun” diye karşılık verir (Değermenci 2020: 433).

Teoman Duralı’nın verdiği bu iki örnekten hareketle içinde yaşadığı topluma yabancılığı ideolojik saiklerle açıklamaya çalışmanın da beyhude bir çaba olacağına da dikkat çekmek gerekir. Çünkü yine onun anlatımı ile evine ayakkabıları ve postallarıyla girenleri “Bura gâvur evi değil, namaz kılınan yerde pabuçla girilmez” diyen Hikmet Kıvılcımlı’nın varlığını da bilmekteyiz (Değermenci 2020: 433). Kıvılcımlı ise sol düşünce içerisinde önemli bir isimdir. Bu zıtlıklar içerisinde aslında Duralı ülkesi ve halkını tanımanın ve onlarla barışık olmanın ideolojik bir yaklaşımdan ziyade aslında bir zihniyet meselesi olduğunu ortaya koymaktaydı. Yaşadığı ülkenin kültürü ile barışık olma veya ona tepeden bakma hadisesinin ideolojik bir tavır olmadığını gösteren dikkate değer örneklerden birisi de 1960’ların sonunda Türkiye İşçi Partisi (TİP) ekseninde yaşanan bir ayrışmanın sonunda ortaya çıkan Proleter Devrimci Aydınlik (PDA) çevresinin ideolojik bir teori oluşturma çalışmaları sırasında grup içindeki orta gelir grubuna mensup üyeleri ile “köylücü muhafazakâr yönelim”li üyeler arasında yaşanan çekişmede de ortaya çıkması meselenin ideolojik bir sorunsal olmadığının göstergelerinden birisidir (Zileli 2000: 373-376).

SONUÇ

Teoman Duralı Osmanlı’dan Cumhuriyet dönemine geçişte tanık olmuş aydın olarak tanımlayabileceğimiz bir ailede dünyaya gelmiştir. Duralı’nın içinde bulunduğu aile ortamı dayısı Hasan Amca’nın renkli siyasal kimliğinin de etkisiyle farklı fikirsel tartışmaların yanı sıra kültürel, sanatsal ve siyasal sohbetlerin de yapıldığı okul işlevi görmüştür. Ailenin en küçüğü olmanın verdiği duygunun etkisi ile olsa gerek savrulduğu haylazlıklar onun ilerleyen yaşlarındaki fikrî gelişiminin ortaya çıkmasını sağlayan bir mayaya işlevi görmüştür. Bu mayalanma sürecinde yabancı dil öğrenme tutkusunun da yadsınamaz bir yerinin olduğu da unutulmamalıdır. Yaşamına etki eden bu sebeplerin etkisiyle olsa gerek yöneldiği felsefe onun düşünsel kimliğini ortaya çıkmasını da etkilemiştir.

İçinde yaşadığı ülkede ve etrafında olup bitenler karşısında her zaman sorgulayıcı ve eleştirel bir tavır takınan Teoman Duralı 1940'lı yıllardan 2000'lere uzanan süreçte tank olduklarını hatıratında ele almaya çalışmıştır ki bunun sonucunda onun bakış açısından hareketle ülkemizin uzun süreli bir serencamını takip etme imkânına kavuştuk. Duralı'nın tanklıklarını ifade ederken düşüncelerini dolandırmadan net bir dil kullanarak ifade etmesi onun fikrî yapısının anlaşılması bakımından da hayli değerlidir. Hatıralarında verdiği birçok ayrıntının ve anekdotun unutulup gitmesine izin vermeyerek de geleceğin araştırmaları için önemli tarihsel bir malzeme bıraktığını da unutmamak gerekir.

KAYNAKÇA

- BERKES, N. (2019). *Unutulan Yıllar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- BİRİNCİ, A. (2012). *Tarihin Hududunda Hatırat Kitapları, Matbuat Yasakları ve Arşiv Meseleleri*. İstanbul : Dergah Yayınları.
- CÜNDİOĞLU, D. (2008). *Arka Sokakların Tarihi*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- DERİNGİL, S. (2003). *Denge Oyunu*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- DEĞERMENCİ, A. (2020). *Öyle Geçer Ki Zaman Teoman Duralı Kitabı*. İstanbul: Turkuaz Medya Grubu.
- DURALI, Ş. T. (2010). *Deniz ve Kaşiflik Şiirler/Hatıralar*. İstanbul: Şule Yayınları.
- DURALI, Ş. T. (2020). *Hayatın Anatomisi*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- ERDEM, Y. H. (2012). *Gerçek İle Kurmaca Arasında Torosyan'ın Acayip Hikâyesi*. İsyambul : Doğan Kitap.
- ERDOĞAN, H., ÖZ, E. (2016). "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kayseri'de Teknik Anlamda Bir Girişim: Kayseri Uçak Fabrikası". *Turan-Sam: Tura Stratejik Araştırmalar Merkezi*, 8/32: 169-176.
- EROL, M. (2018). "Yerliliğin Anlam ve Kavram Macerası/Zamanda Kesintisizlik, Mekanda Devamlılık." *Türk Düşüncesinde Yerlilik ve Millilik Sempozyumu 12-13 Nisan 2018 Bildiriler* (haz. Yücel Acer, Musa Kazım Arıcan, Mehmet Doğan, Feridun Hakan Özkan). Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, 35-64.
- GÖÇER, G. (2018). "Hatıratların Tarihsel Değeri ve Nedret Gürcan'ın Hatıratında Dinar'a Dair Ayrıntılar". *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20/1: 305-326.
- İNCİ, İ., ASLAN, K. (2021). "27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi Sonrası Alyans Kampanyası". *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 36/1: 163-186.
- KARA, İ. (1998). *Amel Defteri*. İstanbul : Dergah Yayınları.
- KARAKOÇ, S. (1996). *Unutuş ve Hatırlayış*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- KARAKOÇ, S. (2022). *Hatıralar II*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- KARAOŞMANOĞLU, Y. K. (2019). *Ankara*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- KARATAŞ, M. (2022). "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinin İç ve Dış Dinamikleri Üzerine Bir Değerlendirme". *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 11/32: 303-323.
- KARPAT, K. (2021). *Dağı Delen İrmak*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- KAYALI, K. (2023). "Kemal Tahir'in Entelektüel Portresi". İstanbul: Ketebe Yayınları
- KOÇAK, C. (2012). *Geçmiş Ayrıntıda Saklıdır*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- KOÇAK, C. (2017). *Darbeler Tarihi*. İstanbul : Timaş Yayınları.
- OKAY, O. (1997). "Hatırat". *TDV İslam Ansiklopedisi*, 16: 445-449.

- ÖZACAN, G. (2017). "Altmışlı Yıllarda "Dış" Politika." *Türkiye'nin 1960'lı Yılları* (1. Baskı) (ed. Mete Yazar). İstanbul: İletişim Yayınları, 217-256.
- ÖZCAN, F. C. (2015). "Ellili Yıllarda Türkiye Ekonomisi." *Türkiye'nin 1950'li Yılları* (1. Baskı) (ed. Mete Yazar). İstanbul: İletişim Yayınları, 39-67.
- ÖZER, S. (2011). "II. Dünya Savaşı Yıllarında Uygulamaya Konulan Toprak Mahsulleri Vergisi ve Köylü Üzerindeki Etkisi". *Tarih Peşinde*, 5: 215-234.
- ÖZER, S. (2013). *Demokrat Parti'nin Köy ve Köylü Politikaları (1946-1960)*. Ankara: Berikan Yayınları.
- PERK, H, ŞAFAK, T, GÖÇER, G. (2022). "27 Mayıs'ın İlk Şehidi Dâhiliye Vekili Dr. Namık Gedik". İstanbul: Lale Yayıncılık.
- ZİLELİ, G. (2000). *Yarıma (1954-1972)*. İstanbul : İletişim Yayınları.
- ZİLELİ, G. (2004). *Ev (1946-1954)*. İstanbul: İletişim Yayınları.